

ҒАЛЫМ Р. СЫЗДЫҚТЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ЭТИМОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тимурова Адина
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ магистранты
adina.timurova.03@bk.ru

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіл біліміндегі халықтық этимология зерттеулерінің күрделілігі мен көпқырлылығы Рәбиға Сыздық еңбектері негізінде сараланады. Ғалым қазіргі қазақ тіліндегі мағынасы күңгірттенген немесе тұрақты тіркес құрамында ғана сақталған бірқатар сөздердің байырғы семантикасын салыстырмалы-тарихи тұрғыдан талдайды. Зерттеу барысында түркі тілдеріне тән дыбыстық өзгерістер, балама түбірлер теориясы, фразеологизмдер құрамындағы архаикалық элементтердің сақталу жолдары көрсетіледі. Ғалымның «Сөздер сөйлейді», «Абай шығармаларының тілі», «Қазақ әдеби тілінің тарихы» еңбектерінде этимологиялық мәселелер қарастырылады. Мақала этимология саласының қазақ тіліндегі лексиканы тарихи-танымдық тұрғыдан түсіндірудегі маңызын айқындап, отандық ғалымдар мен академик Рәбиға Сыздықтың ғылыми тұжырымдарын өзара салыстыру арқылы сөз төркінін танудың әдістемелік үлгісін ұсынады.

Кілт сөздер: *этимология, түркі тілдері, фразеологизмдер, тарихи лексикология, байырғы түбірлер, салыстырмалы-тарихи тіл білімі, халықтық этимология.*

Кіріспе

«Тіл – алты-жеті қамал ішіндегі ең соңғы құлайтын қамал. Тіл құласа, оған қызмет еткен, сол бірге тілмен аталып келген халық та құриды» - дейді академик Рәбиға Сыздық.

Қазіргі таңдағы қолданысымыздағы сөздердің, қолданысымыздан қалып қалған сөздеріміздің кезіндегі рөлі – тілшілер үшін ғана емес немесе тіл білімінің төрінде тұрған мүйізі қарағайдай ғалымдарымыз үшін ғана емес, барша қазақ үшін, барша түркі халқы үшін маңызы зор. Тілімізді зерттеу арқылы – түркі бауырларымызбен етене жақындай түсеміз, бірегейлігіміз, бір қаннан тарағанымыз нақ көрінеді. Сол себептен де этимологияның маңызы ерекше зор. Себебі

түбі бір түркі бауырларымызбен туыстықты ұстап тұрған – тіліміз бен діліміз емес пе? Оның өзі – алшақтап барады. Тарихымызды білу үшін – тілді зерттеуіміз қажет.

Р.Сыздық – филология ғылымдарының докторы, академик, профессор. Ғалымның қазақ әдеби тіліне арнаған еңбектері – бүгінде қазақ тіл біліміне қосылған өлшеусіз үлес болды. Әдеби тіл – күрделі ұғым. Оның күрделілігі – қаншама ғалымдар арасында пікірталас тудырып, қазақ тіл білімінің даулы мәселесіне айналғандығында еді. Себебі, әр елдің өзіндік әдеби тілі бар. Ешкімнен көшіріп әдеби тіл жасау мүмкін емес және әр тілдің даму заңдылығы, тарихы әртүрлі. Сол себептен де, бұл тақырыптың қазақ тіл білімі үшін маңызы зор. Ал Р. Сыздық бұл мәселенің түйінін шешті деп айта аламыз. Туғанына ғасыр болған ғалымның тіл біліміне қосқан өлшеусіз еңбегін дәріптеп-зерттеу ізін жалғаушы шәкірттеріне міндет. Академиктің едәуір еңбегі сіңген бұл қазақ әдеби тілінің тарихы саласының өзегі болған «әдеби тіл» деген ұғым да тар ұғым емес. Ол заман барысында көміліп, керексізденіп қалып қоймайды. Бүгінгі нормаға сай әдеби тіліміз де заман дамуы барысында өзгеріп, келешекке басқа деңгейде жетуі мүмкін. Сонда бүгінгі тіл қазақ әдеби тіл тарихының бір тармағы болып қалуы да мүмкін. Мүмкін де емес, заңдылық, тіл заңдылығы. Сол себептен де, тіліміздің тарихи дамуын білуіміз керек, әдеби тілдің қалыптасуына әсер ететін факторларды аңғаруымыз керек. Мақаламыздың басты мақсаты – академик Р. Сыздықтың тіл білімінің этимология саласына, қазақ әдеби тілінің тарихына қосқан үлесін бағдарлай отырып, талдауларының, сөз төрікіні туралы тұжырымдары мен жаңалықтарының ғылыми маңыздылығын көрсету. Ғалымның этимологиялық тұжырымдарын, жаңалықтарын саралап, ғылыми маңыздылығын анықтау – біздің басты міндетіміз. Зерттеу барысында Р.Сыздық еңбектеріндегі қазақ әдеби тілінің тарихы мәселесіне байланысты ойларға, жаңалықтар мен тұжырымдарға салыстырмалы талдаулар, сараптау жұмыстары, оларды жүйелеу, нақтылау және қорыту т.б. әдістер пайдаланылды.

Этимолог-ғалым Ә. Қайдар Р. Сыздықтың этимология

саласына әкелген еңбектерін бағалай отырып, Абай тіліндегі, кейін Махамбет, Жамбыл поэзияларының тіліндегі мағынасы түсініксіз ескірген, көмескі сөздерді зерттеп, еңбектер, мақалалар жазғандығы туралы пікір айтады. Сол пікірінде ғалымның кейбір сол мұралардың бүгінге дейін жеткенде өзгеріске ұшырағанын көрсетіп, оны түзетіп, «Сөздер сөйлейді» еңбегіне топтастырғанын айта келіп, еңбекке мынадай баға береді: «Сөздер сөйлейді» еңбегі қазақ тіл біліміндегі «қызықты» этимология мен ғылыми этимологияны шебер ұштастыра білген ғылыми-көпшілік қолды тұңғыш кітап болды. Кітапты жазу барысында автор негізінен семантикалық принципті ғана басшылыққа алып, сөздердің көне мағынасы мен қолданылу тарихын айқындауды мақсат еткен... Р. Сыздықтың бұл кітабы – қазақ сөздерін этимологияның бір-ақ қырынан алып қарағанымен, заман талабы, көпшілік сұранысына сай дүниеге келген еңбек. Осы секілді кітаптардың жазылуы ғана қазақ тілі ғылыми этимологиясының «уықтарын бекітіп», шаңырағын биіктетері сөзсіз».

Зерттеу бөлімі

Ғалым Рәбиға Сыздықтың «Сөздер сөйлейді», «Абай шығармаларының тілі», «Қазақ әдеби тілінің тарихы» еңбектерінде этимологиялық мәселелер қарастырылады. Ал енді осы еңбектердегі сөздердің шығу тарихы басқа да зерттеушілерімізде қалай қарастырылған екен? Ғалымдарымыздың ойы бір жерден шыға ма, әлде ой тоғысу арнасы бөлек пе?

Этимология – тіл білімінің қызықты әрі қиын саласының бірі. Көп ғалым табалдырығынан аттай бермейтін күрделі сала. Р. Сыздық еңбектерінде көрініс беретін этимологиялық мәселелер – басқа да этимолог ғалымдарымызда да қарастырылып, бірақ көп жағдайда зерттеудің негізі бір жерге тоғыспаған. Бұл бөлімде бүгінгі қолданысымыздағы сөздердің байырғы түрін зерттеген ғалымдардың пайымдауларын Р. Сыздық талдаған сөздермен салыстырып көрсетеміз.

Жылы-жұмсақ. Мәселен, ғалымның атаулы «Сөздер сөйлейді» еңбегінде «жылы-жұмсақ» деген қос сөздегі

«жылы» сөзі талданған. Сойылған мал етінің жылы-жұмсағы деп айту бар дейді ғалым. Бұл жердегі «жылы» сөзі өз мағынасында беріліп тұрған жоқ. Оның о бастағы мағынасы: *жаулы-жаулығ-жағлығ* болғандығын көрсетеді. *Жағ-жау* – «май» ұғымын береді де жылы-жұмсақ сөзі – еттің «майлы-жұмсағы» ұғымын беретіндігін айтады. [1, 97]. Ә.Қайдардың «Ғылымдағы ғұмыр» еңбегінде «балама түбірлер» деген ұғым бар. Балама түбірлер дегеніміз – бір буынды сөздердің соңғы және ортаңғы дыбыстары ыңғайлас дыбысарына өзгеріп, бірақ мағынасы сақталатын түбірлер. Және осы бөлімге тіліміздегі «май» сөзін кіргізеді де, бұл сөздің ұйғыр тіліндегі түрі – *јај* деп көрсетеді. Бұл түбір қазақ тілінде кезінде *јав* тұлғасында айтылған және «май» мағынасын берген дейді [2, 114]. *Жауқазын* – жабайы жеуге болатын шөп, *жаубүйрек* – жаңа сойылған қойдың майлы бауырынан дайындалатын тағам түрі, *жауаз* – май шайқайтын ағаштан жасалған ыдыс, *жауша* – жергілікті сөйленістерде қара бидай ұғымында жұмсалады [3]. Дәл осы қолданыстағы «жылы» сөзінің сонау ғасырларда «жау» тұлғасында қолданылғандығын, оның мәні – «май» деген ұғымды білдіретінін көреміз. Түпкі түбірлерді анықтау – қолданыстағы сөздеріміздің мәнін біліп жұмсау үшін керек екенінің негізгі мақсаты.

Жек көру. Келесі сөзіміз «жек көру» тіркесіндегі – жек. Жек дегеніміз не? Иә, қазіргі таңда жеке-дара қолданылмайтын сөз, мағынасы да күңгірттеніп кеткен. Ал жек көру – жаратпау, ұнатпау мағынасында қолданылатыны бәрімізге аян және жиі қолданыстағы бар тіркес. Адам не себепті «жек» көреді? Р.Сыздық еңбегінде бұл сөзді қазіргі мағынасы толық қолданылатын «жексұрын» сөзімен байланыстырады. Көне түркі тілінде йенік көр, йенікле – жаратпау, жиіркене қарау мағынасында қолданылған екен. Йенік – мардымсыз, болмашы, түкке тұрғысыз деген мағынада. Йенік/йеңк сөзі – жек болып өзгеруі түркі тілдерінің заңдылығына сай. Өйткені, ғ, р, л, қ, й, у дыбыстары – Б.Сағындықұлы еңбегінде сына дыбыстар деп көрсетіледі. Сонда йеңік-йек-жек болып өзгеруі тілдік құбылысқа сай жайт. Зерттеуші Нұрмағамбетов бұл тіркестегі «жек» сөзін – жын, пері деп таниды. Өйткені,

ғалымның зерттеуі бойынша түркілер «йек» дегенді – пері, жын деп түсінген [4, 79]. *Жер астынан жік шықты, екі құлағы тік шықты* дегендегі жікті жекпен байланыстырып, жын-пері, шайтан ұғымын береді деп есептейді кейбір ғалымдар. Ә.Қайдар еңбегінде «жер астынан жік шықты, екі құлағы тік шықты» фразеологизмін талдаған. Бұл жердегі «жік» сөзінің мағынасы күңгірттенгенін көріп отырмыз. Ғалым «жік» сөзін – жек көру, жексұрын сөздерімен байланыстырып, көне түркі тілінде жиі қолданылған «жын», «шайтан» мағынасындағы осы «йек» сөзі деп көрсетеді. Бұл сөз көне түркі ескерткіштерінде (йек тапынтымыз – поклонились демонам; йек онз?м – жын-шайтандар) кездесетіні және көне түркі тіліне бұл сөздің ескі парсы тілінен келгендігі көрсетіледі. «Жер астынан жік шықты, екі құлағы тік шықты» фразеологизмінің мағынасы – *жер астынан жын-шайтан шықты, шыққанда екі құлағы тікірейіп шықты* деген мағынаны білдіретінін дәл басып айтады [2, 216].

Жек көру сөзінің мағынасы – жыным келеді деген сөзбен төркіндес. Жын деген – адам танымында жағымсыз мақұлық екені рас. Түркі халқында, әсіресе қазақ танымында жынды шайтанмен байланыстырып, адамды азғырушы, адастырушы, жолынан тайдырушы деп таниды. Сол себепті де біз жағымсыз адамды – жын көретінімізден, жек көретінімізден, жын бейнесінде көретінімізден шыққан болар.

Көктеп тігу, көк. Р.Сыздықтың осы еңбегінде «көктеп тігу» күрделі етістігі туралы ақпарат берілген. Немесе көктеу деп те атаймыз. Көк – әр жерден бір іліп, сирек түскен тігіс деген мәнде жұмсалады екен. Түсті білдіретін сөз бен шөпті білдіретін көкке еш қатысы жоқ деп береді [1, 116]. Ә.Қайдар еңбегінде «көк ине» сөзін талдаған. Жалпы қолөнер бұйымдарына қатысты атауларда «көк» сөзі жиі ұшырасады. Бірақ бұл түсті үнемі білдіре бермейді. Көк дегеніміз – металдан, болаттан, темірден жасалатын қару жарақ атауларына қолданылатын сөз. Мысалы, көк сүңгі, көк темір, көк семсер, көк найза, сол секілді көк ине [2, 139]. Көк дегеніміз – *ине* мәнінде қолданылғандығын байқай аламыз.

Ала. Академик Р. Сыздықтың еңбегінде «ала» сөзіне

қатысты бірнеше сөздер талданады. Олар: *ала балта, алаулау, аламан, ала көз, алабұрту, ала ауыз, алаш*.

Ала сөзінің көп мағыналы екенін айта кетіп, ала сөзі қатысқан (тіркескен, біріккен, қосарланған болса) сөзде «өлтіру, қырып-жою» не «бүліншілік» ұғымы, мағынасы жатады дейді. Мысалы, айбалта – соғыс қаруының бірі. Оны XV-XVI ғасырларда жазылған жырларда «ала балта» деп атау да кездескен екен. Айбалта атауы – ай деген сөздің тіркесуі ай секілді иілгендігіне байланысты туса керек, ал «ала» бұл жерде түсті білдірмейтіні анық. Оған дәлел – бүліншілікті, соғыс, араздық-жанжалдықты білдіретін сөздерге және соғыс құралдары атауларына «ала» сөзінің тіркесе келуі. Мысалы, алапат, аламан, алай-түлей, ала сарыпан, ала топалаң, ала қырғын, алау, алаулау т.б. Ал соғыс құралдары: ала балта, ала берен, ала ту т.б. Берен – сауыт болса, ала берен – ұрыс киімі, ту – жалпы атау болса, ала ту – нақты соғыста, ұрыста ұстайтын ту. Балта – соғыс құралы. Оның жан алғыштығын, кісі өлтіруге қатысын білдіретін мағына «ала» сөзінде жатқаны анық көрінеді [1, 28].

Екінші сөз – алаулау. Бұл сөз Махамбеттің өлеңінде *«алты күндей алаулап, он екі күндей ой ойлап»* деп келсе, *«Қобыланды батыр»* жырында *«алаулаған қалмақтан кегімді барып алармын»* деп келеді. Бұл жердегі алаулау сөзінің мағынасын – шабуылдасу, ұрысу деп береді. Ал Махамбет өлеңдеріне берілген түсініктемеде бұл сөзге *«жалындап, күйіп-жану»* деген анықтама берген. Алайда бұл пікір жансақ дейді академик-ғалым [1, 29].

Р. Сыздық еңбегінде талданған ала көз, алабұрту, ала ауыз сөздеріндегі «ала» сөзінің мәні де – келіспеушілікті, араздықты, бөлінушілікті береді.

Аламан – жинақы атау, бір ғана адамды аламан деп айтпайды, топты, отрядты айтады. Аламан атауы – шапқыншы топ, тонаушы тобыр, талаушылар деп түсіндіріледі. Ал жеке адамға қарата айтылу қажет болса – оны «аламаншы» деп атаған. Ғалым еңбегінде «аламан» сөзінің түптөркіні – ала сөзінде жатыр деп есептейді. Ала – моңғол-қалмақ тілдерінде «өлтіру, малды сою деген мағыналарды берген. Бірақ біз бұны

моңғол-қалмақ тілдерінен келген деп есептей салмаймыз, әрине төркіні түркілерде жатқанын да анық байқауымызға болады. Түркі халықтарында осы күнге шейін алаулау, аласапыран, алашы, аласат, аласат салу сөздері қолданылып келді. Алаулау дегеніміз – соғысу, алашы (түрік тілінде) «палач» – жаналғыш, аласат (қарақалпақ тілінде) – жаугершілік, аласат салу (Сыр бойы мен Түркмен қазақтарында) – аласапыран, бүлік салу [1, 30-31].

«Ал» буынында – от семасы бар (Б. Сағындықұлы). Мысалы, алқызыл сөзінде от секілді қызыл деген мағына береді. От та соғыстың бір мәні.

Э.В.Севортянның «Түркі тілдерінің этимологиялық сөздігінде» берілген мағлұматтарға сай: аламан сөзі жеті түрлі мағына берген. 1) разбойничий набег; 2) шайка всадников, грабитель, бандит; 3) войско, конница, войсковое соединение; 4) название хищной птицы; 5) народ, толпа; 6) ненасытный, алчный; 7) ни кола, ни дрова [5, 134]. Бүгінгі күнде аламан атауы – тышқанға да байланысты, құсқа да байланысты, бәйгеге де байланысты айтылатынын білеміз. Р.Сыздық еңбегінде аламан атауы – адамға теңгерілсе, Ә. Нұрмағамбетов еңбегінде тышқанға телінеді. Ә. Қайдар өз еңбегінде аламан атауының бүгінгі қолданыстағы мағыналарын былайша топтастырады: 1. Әскери қарулы топ; 2. Көпшілік бұқара тобыр; 3. Сарбаз; 4. Біреуді шабуға, олжалауға сайланған шапқыншы топ; 5. Атжалман, алақоржын, тышқан; 6. Бүркіт тұқымдасының ақиығы, алғыр да қыран тұқымы [2, 127]. Мағыналық дамуы барлық мағыналарынан тысқары келесі бір логикалық деңгейге көтерілуіне себеп болған. *«Аламан – қазақ тілінде де, өзге тілдерде де аса зиянды, егінге тигізетін зардабы мол тышқан болса, дала тышқаны мен аңына және малға қырғындай шабатын дала жсыртқышы мағынасында қолданылуынан жеке қыран бүркітке де бұл атау баланады. Аламанның алдыңғы топ мағынасы мен аламан тышқан, ақиық, аламан бүркітке қатысты мағыналар арасында логикалық байланыс пен ауыс мағынаның туындауына қажетті уәждің барлығына сенуге болады»* [2, 132], – дейді Ә.Қайдар өз еңбегінде.

Кезіндегі *Алаш* атауының шығуы да – осы «ала» сөзімен байланысты. Қазіргі күндегі мағынасы – ел, жұрт, қауым болғанымен, бұрын қандай мағынада қолданған? Р.Сыздық еңбегінде хәкім Абай өзінің «Қара сөздерінде» кездесетін алаш сөзінің бір мағынасын былай талдап көрсетеді. Алаш сөзінің түп-төркін Алаша ханнан шыққанын айта келіп, ханның есімінің өзі қалмақша «алачын» (алач) *жан алушы* деген сөзден шығарады. Негізінен Алаша ханның есімі – Ахмет болған. Тарихта “Алаша (Алача)” деген лақап атқа ие болған тағы бір хан кездеседі. Оның шын есімі – Сұлтан Ахмад хан I. Ол Моғолстанның орталығы мен шығысында билік құрған (1485 - 1504 жж.) Шағатай әулетінің өкілі. Ойраттармен болған қақтығыстарда асқан қатыгездік көрсетіп, ойраттарды үлкен адам шығынына ұшыратқан. Сол себепті “Алача, Олоча” деген лақап атымен тарихта қалған. Бірақ Ұлытаудағы кесененің Сұлтан Ахмад ханға тиесілі болуы екіталай. Себебі, XV ғ. аяғы мен XVI ғ. басында қазіргі Қарағанды облысындағы Ұлытау ауданы Моғостан хандарының қол астында болмаған [1, 34-35].

Неге алаш атауын жағымсыз мағынада алып отырмыз?! Себебі жыраулар поэзиясындай мынадай жолдар кездеседі:

Өзіңмен бірге туысқан,

Алаштан бетер жат болар. (Бұхар жырау)

Алаш дұшпан мысалы

Аңдысып тұрған көзіңнің

Қарасы мен ағындай. (Базар Өтемісұлы XIX ғ. ақыны) [1, 35].

Бірақ менің ойымша біз қазақ атауымен теңдесетін алаш атауын – Ахмет ханнан шықты дей алмаймыз ғой. Жауыздықтан, қанішерліктен шықты деп ойлай алмаймыз. Себебі, алаш атауының өзінде бірнеше мағына бар.

«Абай шығармаларының тілі» атты атаулы еңбегінде «**қырым**» сөзін талдап көрсетеді. «Ұлын ұрымға, қызын қырымға жіберді» деген мақал қазақ халқында, әсіресе ауыз әдебиетте көп айтылады. Абайдың «қыранша қарап қырымға» деген жолындағы қырым сөзі – аспан кеңістігіндегі алыстық ұғымында жұмсалған деп, Рәбиға Сыздық қырым

сөзін – алыс мәнінде қолданылатын қазақ ұғымындағы сөз деп көрсетеді [6, 141]. К.Қайыржан өз еңбегінде ұрым сөзін – алыс мағынасында қолданылған деп көрсетеді [4]. Бұл мақалдың мағынасының өзі – бала-шағасын тентіретіп алысқа жіберді, бостырып қаңғыртты дегенді білдіреді.

Ереуіл. Ғалым «ереуіл атқа ер салмай» Махамбет тіркесіндегі «ереуіл» сөзін талдайды. Осы уақытқа дейін «ереуіл ат» тіркесінің мағынасы түсініксіз болғандықтан, көп ғалымдарымыз «ерттеулі ат» деп топшылады. Оқулықтар мен еңбектерде де осылай талданып келді. Бұл – қате түсінік. Ерттеулі атқа ер қалай салады?!

Құлмат Өміралиев – моңғолдың «ирэгуль» сөзімен байланыстырады. Игергуль – ертеде моңғолдар ертеңгі болар майдан тағдыры шешілерін, яғни кім жеңерін алдын ала білу үшін соғыс алдында екі жақтан екі мықты батырды таңдап алып, оларды жекпе-жекке шығарған. Қай жақтың батыры жеңсе, ертеңгі майданда сол жақ жеңіске жетеді деп сенген. Зерттеушіміз ереуілге шығатын батырлар, әскер мініп, шабатын атты «ереуіл ат» деп атаған болар деп тұжырымдайды.

Ә.Қайдар – «батыр, ержүрек» деген мағына беретін «ер» түбіріне –еуіл жұрнағы жалғанып жасалған ереуіл сөзіне –лі деген үстіне тағы бір жұрнақ жалғанып барып, ереуіллі сөзі пайда болған. Кейін бұл сөздегі –ілл деген дыбыстар шоғыры ықшамдалып, бұл сөздің бір ғана «л» дыбысымен айтылуына әкеп соққан дейді. Сонда туындайтын мағынасы – біреуге не бір нәрсеге күш көрсету, наразылық білдіру, ал ереуіл ат тіркесінде келген «жорық аты».

Ғабдолла Мұштақ – мінбей сақталған ат деп түсінік береді. Себебі моңғол, қалмақ тілдерінде «эрүүл, эрүл» сөздерінің мағынасы – сау, дені сау деген. Сонда мықты ат деген мән шығады [1, 78].

Тіл кеменгері А.Байтұрсынұлы да «Тіл-құрал» еңбегінде райлар тақырыбын талдағанда 15 райдың түрін көрсетіп, оның ішіндегі ереуіл деген рай атауын атайды. Оның да мағынасы – ұрыс шақырғанда, жекіргенде қолданылатын рай түрі деп келтіріледі. Сол себепті «ұрыс аты, соғысқа мінілетін ат» деген тұжырымды қолдауға болады.

Маңғыстау. Ғалым апайымыздың еңбегінде «маңғыстау» сөзі талданған. Иә, бұл сөз сонау заманнан бүгінге дейін қолданылып жүрген жер «Маңғыстау» емес, маңғыста деген етістік.

Махамбеттің бір өлеңінде кездесетін:

Маң-маң басқан сары атан

Маңғыстап шығар өріске, – деген жолдардағы маңғыстап сөзінің түптөркініне көз жүгіртеді. Негізі апайымыздан бұрын Е.Жанпейісов пен Қ.Өміралиевтер айтып кеткен екен. Бірақ ғалымның еңбегінде өз тарапынан мысалдар қосып, одан әрі талдауды жетілдірген. Көне түркі тілінде *маң* деген түбір сөз болған, оның өзі – *адым*, *жүріс* деген есім сөзді де, *адымдау*, *басу*, *журу* деген етістікті де білдірген. Түбірі – маң. Оған –ғы етістік тудыратын жұрнақ жалғанған, яғни маңғы тұлғасы жасалған. Бұл талғаға –с жұрнағы қосылған. Бұны қайта зат есім тудыратын жұрнақ есебінде көрсеткен [1,134-135]. Алайда, бұл жұрнақ зат есім ғана жасап қоймай, одан бөлек дүркінділікті де білдіретін секілді. Б.Сағындықұлы ағайымыздың еңбегінде көне –қ, -т, -с, -з, -ш дыбыстарында көптік, дүркінділік, жинақтық мән бар деген тұжырым бар. Яғни, айтпағым маң-маң басқанда екі аяқпан көп қадам басатынымыз анық. Оның көптігін осы жердегі –с жұрнағы білдіріп тұрған шығар, бәлкім. –та жұрнағы қайтадан етістік тудыратын жұрнақ.

Адырна. Р.Сыздықтың «Сөздер сөйлейді» еңбегінде Махамбет ақынның өлеңінде кездесетін *адырна* сөзін талдайды. Ақында мынадай жол кездеседі: *Адырнасын ала өгіздей мәңіреткен*. Бұл жердегі адырна сөзін көбі түсінері анық. Адырнаның мағынасы жинақтарда садақтың оқ тіреп ататын тарамысы деп келтіріледі. Және осы еңбекте «Қазақ совет энциклопедиясында» берілген адырна сөзіне анықтама көрсетіледі. Мынадай анықтама берілген екен: адырна деп – жауынгершілікте, аңшылықта қолданылған сыбызғы сияқты көне үрмелі музыкалық аспап. Және ғалымның ойынша да, бұл қолданыстағы адырна сөзінің мағынасы біріншісінен гөрі екіншісіне жуық. Оған бір себеп – қазақ ақындарында және сол кездегі қолданыстарда адырна сөзі *мәңіреу*, *аңырау*

сөздерімен тіркесіп келмейді. Этимологиялық сөздікте де адырна сөзін былай талдайды. Адырна – *айыр-/адыр-* деген етістіктен шыққан. Оның мәні «бөлу, ажырату» дегенді білдірген. *й* алмастырушы дыбыс ретінде таныс. Қайыржан К. «Сөз – сандық: Қазақтың көне сөздері» еңбегінде адырнаға мынадай анықтамалар берген: 1) қазақтың көне үрмелі музыкалық аспабы; 2) садақтың негізгі бөлігінің атауы [7, 9].

Байғұс сөзін ғалым жалпы қазақ халқының қолданысында өте көп кездесетінін айта келіп, оның «сорлы, бейшара, мүсәпір» сөздерінің синонимі деп көрсетеді. Абай атамызда кездесетін «бай байғұсым десіп деп, шақырып қымыз берсін деп» үзіндісіндегі байғұс сөзі – малшы, жылқышылардың біреуі деген мағынаны білдіреді. Абай заманында «байғұс» сөзінің бірнеше мәні болған деп көрсетеді. Бірі – мүсәпір, бейшара, екіншісі – жалпы кедей адам, үшіншісі – жалшы, бақташы. Түрлі мәнде жұмсалса да, бәрінің түпкі мағынасы бір екенін анық байқауымызға болады. Яғни, бағынышты адам, кедей, қарашы адам.: Бұқар жырауда да кездесетін байғұс сөзі – жарлы сөзінің синонимі. Мысалы:

Өтермеден кетер ме,

Жарлы менен байғұстар [1, 53].

Г.Мамырбекованың «Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігінде байғұс сөзінің түп төркіні «байес» деген парсы сөзі екендігі, оның мағынасы – сорлы, қиындыққа тап болған адам екендігі көрсетіледі. *з* сына дыбыс екенін білеміз. Әсіресе, қазақ тілінде *з* дыбысының сөз ортасында не түсіп қалуы не қосылуы жиі кездесетін құбылыс. *Бай+з+ес* деп келіп, кейін байғұс болып кеткен болуы мүмкін [8, 234].

Найзағай немесе нажағай сөзі «Сөздер сөйлейді» еңбегінде қыпшақ тілдерінде *сазаған*, яғни мағынасы «бұлт ішіндегі аждаһа» түрінде қолданылған деп берілген [1, 135]. Сонда нажағай мен аждаһа не аждаһай тұлғаларының шығу өрісі бір деп, мағынасы – көктегі от болып жарқылдайтын қанатты аждаһа деген сенімнен туындаған деп көрсетеді. Ә.Нұрмағамбетовтың «Бес жүз бес сөз: сөз төркіні» еңбегінде де бұл сөз талданып, мынадай тұжырымдар көрсетеді. Найзағай сөзі осы кезге дейін тұлға ұқсастығына байланысты

«найза» сөзінен шыққан деп келді, алайда бұл қате тұжырым деп көрсетеді. Оған найза сөзінің еш қатысы жоқтығы, оның шығуы якут тіліндегі «*ньиргий*», хакас тіліндегі «*нызыра*» сөздерімен байланысты. Беретін мағынасы – «қатты күркіреу». Ньиргий сөзімен байланысы *р* мен *з* дыбыстарының сәйкестігі деп береді. Тағы бір байланыс – моңғол тіліндегі «жандыру, жану» мәнін беретін «*нацоох*» сөзі [4, 38]. Тұлғалары ұқсас, бірақ мағыналары әр түрлі болғанымен, найзағайдың жалпы сипатын ашарлықтай қасиеттер екеніне күмән жоқ.

Сайып келгенде тіркесін күнделікті өмірімізде де көп қолданатынымыз рас. Бірақ қандай мақсатта, қандай мәнде айтылатынын білеміз де, бірақ ішіндегі сөздердің мағынасына үңілмейтініміз де бар. «Келгенде» сөзі бірнеше тіркестер құрамында онсыз да көп қолданылады, мағынасы да түсінікті, бір нәрсенің уақыты келгенін, мезгілі жеткендегі кезін көрсетеді. Мысалы үшін, орайы келгенде, түптеп келгенде, жеме-жемге келгенде, шынтуайтына келгенде, кезі келгенде, т.б. Алайда алдыңғы сөз «сайыптың» мағынасы көмескіленіп, бүгінке таңда жеке қолданыста жоққа саяды. Атаулы тіркес ғалым апайымыздың еңбегінде талданған екен. Сайып сөзінің төркіні – «сай» етістігі деп көрсетеді. Бұл сөз түрік, әзірбайжан тілінде «есептеу» мәнінде жұмсалаы екен. Сонда *сайып келгенде* деген тіркестің мәні – *әңгіменің түйінін есептеп келгенде* деген мәнде қолданылатын сөз екен [1, 156]. –й сына дыбыс екенін білеміз. Үнемі дыбыстардың орнын ауыстырып жүреді. Және бұл сөздің біздің тіліміздегі сан сөзімен ұқсастығы да бар екені даусыз. Осыған ұқсас Б.Сағындықұлының «Қазақ тілінің тарихы» еңбегінде мынадай ақпарат берілген екен. Көптік жалғауы түркі тілдері ішінде тек чуваштарда өзгеше, оның көрсеткіші –*сэм/-сам, -сен/-сэн*. Н.И.Ашмарин бұл жалғауды **сан** сөзімен байланыстырған, ал Г.Рамстедт **сайын** сөзіне байланыстырып, оның шығуы **сан** сөзінен, ал түбірі – **-са**, яғни *санау* деген мәнді білдірген деп көрсетеді [9, 112]. Бірақ ғалым ағайымыз бұл пікірлердің біреуі де шындыққа жанаспайды деп көрсетеді.

Қағанағы қарық, сағанағы сарық. Халқымызда «қағанағы қарық, сағанағы сарық» тұрақты сөз тіркесі көп

қолданылады. Мағынасы – уайым-қайғысы жоқ, мәз-мейрам дегенді білдіреді. Алайда, құрамындағы сөздерді жеке алсақ, мағынасы түсініксіздеу болатыны сөзсіз. Р.Сыздықтың еңбегінде қағанақ, қарық, сағанақ сөзіне анықтама берілген. Ең бірінші *қағанақ* сөзін Будагов сөздігінде «*послед от ягненка*» деп берілсе, В.Радловта «*уызды пісіріп жасаған тағам*» деген анықтама берген [1, 93]. Ә.Нұрмағамбетов еңбегінде де бұл тұрақты тіркес талданған. Ол кісі де Радловтың анықтамасын құп көреді. Яғни, *сиыр бұзаулағаннан кейін пісірілген алғашқы сүт*. *Қарық* сөзін ғалым апайымыз – бүгін де қолданыста бар «қарық болу» тіркесімен байланыстырып, мәнін – *бір нәрсеге жарыды, кенеліп қалды, жетісті* деп береді. Ә.Нұрмағамбетов бұл сөздің мәнін М.Қашғари сөздігінен алып қарастырады. Сөздікте *қар* деген сөз – *ыдыстың ернеуінен асып-төгілу* мәнін береді дейді. Және ғалымның жорамалынша, бір замандарда түркілер арабтардан «қарық» сөзін алған. Арабтарда «ғарих» деген сөз бар. Оның мынадай мағыналарын көрсетеді: 1. Шектен асқан, шексіздік; 2. Шому, бату. Бұл жердегі мағыналар да көріп отырғанымыз «молшылық, тоқтықты» аңғартады [4, 146]. Қарық болды десек те – молшылыққа батты, тойынды дегенді білдіріп айтпаймыз ба?! Сонда қағанағы қарық деген – піскен уыз секілді тәтті тағамға тойынды дегенді білдіреді. Төрт түлік мал баққан қазақ үшін піскен уыз – ең қастерлі, бағалы астардың бірі әрі бірегейі. Уыз – басқа сүт секілді емес, ең алғашқы болғандықтан барлық құнар міне осы уызда. Соны қазақ ертеден білген ғой. Енді *сағанақ* деген сөзге тоқталайық. Ғалым апайымызда: «*керегенің қоспасындағы шолақ ағаштар*», – деп келеді. Және одан бөлек Орта Азия халықтарының тілінде *сағана/соғана* сөзімен де бір ұқсастығын табады. *Сағана/соғана* сөзінің мәні – мазардың алдыңғы бетінде кішкене төрт бұрышты етіп қалдырылған кішкентай көздері (одан әруақ шығу үшін керек деп қалдырған) [1, 94]. Ғалым бұл жерде түр-бітім ұқсастығына қарайды, яғни кереге де сол секілді төртбұрышты, төрткөзделген. Ә.Нұрмағамбетовте екі мағынасы берілген. Бірінші мағынасы – М.Қашғаридан алынған сағнағи, беретін мәні – кептірген асқабақ. Алайда бұл сөз кішкене қазақ таныма

жанаспайды дейді ғалым. Себебі, қазақ халқы асқабақ егіп, оны кептіріп жүргендігі ойға қонымсыз көрінетін анық. Ал екінші мағынасы – сағанақ, қырғыздарда «кереге жасайтын таяқшалар» мағынасын беретін сөз [4, 147]. «Сарық» сөзінің мағынасы бүгінде түсінікті. Бүгінгі түсті білдіретін «сары» сөзінің көне тұлғасы. –қ, –ғ сына дыбыстар уақыт өте келе түсіп қалған. Алтын сары түсті болатыны белгілі. Сонда сағанағы сарық деген – керегесі алтын дегенді білдіреді. Енді толық қарастырсақ, «қанағы қарық, сағанағы сарық» деген сөз тіркесінің сөзбе-сөз мәні – *уызы шомылуға жетерліктей мол, керегі сары алтындай* болып шығады.

Абыз. Көне жырларда көп кездесетін «абыз» сөзінің мағынасы Абай шығармаларының тілі еңбегінде талданған. Ислам діні келмей тұрып, келгеннен кейін де толық бекімей тұрып біраз уақыт қазақ даласында шамандық жайлап жатты. Қазақ халқы ежелден әулиеге ат айтып, қорасанға қой айтып, бақсы-балгерлерге иланып, отқа, шырақкатабынатынғұрыптар болған. Сонда абыз деген шаман дініндегілердің өз молдасына қоятын аты болған. Будагов «абыз» сөзінің мағынасын татар тілінде: (ученый, сведущий, образованный название духовного лица) Алада, Будагов бұл сөзді арабша хафиз сөзінен алынған деп көрсетеді. Хафиз сөзін арабша аударсақ, «жатқа оқушы, қамқоршы» дегенді білдіреді. Сонда Құран жаттаған кісіге немесе бір нәрсені толық жаттаған кісіге қойылатын атау. Бірақ, бұл сөздің сонау этимологиясы араб тілінен келмегенге ұқсайды. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде бұл сөзді таза көне түркі сөзі болуы керек деп көрсетеді [10, 18]. К. Қайыржанның «Сөз – сандық: Қазақтың көн сөздері» еңбегінде қазақтарда абыз сөзінің төрт мағынада қолданылатыны көрсетілген: 1. Көне мағынада білімді, білгір, білікті мағынасы. Мысалы, Сырты *абыз* бар, желқабыз бар (*Абай*). 2. Қорғаушы, сақтаушы. Бұл араб тілінен енген мағынасы. Мысалы, Сақтаса құдай Тағала пәле болмас, баяғы абызына аман жетті («*Ғашықтық жырлары*»). 3. Сәуегей, көріпкел, балгер мағынасын беретін ерте кездегі шамандықтың лауазымы, *Мысалы:* Ей, *абыз*, қобызынды тарт,

балынды аш («Еңлік-Кебек»). 4. Ырық, билік, қабыз мағынасы: Ол соның *абызындағы* адам [7, 7]. Осы сөз «Сөздер сөйлейді» кітабында толық этимологиялық талданған. Араб тілінен енбеген, көне түркі сөзі деп ғалымдар божам жасады дедік. Енді соны талдайық: Р. Сыздық көне түркі тілінде, тіпті, қазіргі түркі тілдерінің өзінде кейбір диалектілерінде келетін «*қарт, қария, әйелдің ері, шал*» ұғымын, кейде «*кәрі әйел*» ұғымын да беретін абышқа (абышыйақ) сөзімен байланыстырады да, олардың түбірі *-абы/абу/аба немесе абыш «шал»* деп көрсетеді. Бұл жердегі *аба* – түркі-моңғол тілдеріндегі «әке, ата, әкенің ағасы» мағынасындағы сөз деп көрсетеді. Қырғыз тілінде ұшырасатын «қадірмен» мағынасындағы *абығай* сөзінің де түбірі *аб/аба* екенін айта кетіп, жасы үлкен, ата, әке, ағалар – қадірлі, құрметті кісілер екенін естен шығармау керек. Сол турасында айтылған сөз деп келеді [1, 10-11].

Сызу. Р. Сыздықтың «Ана тілі» газетіне әр ай сайын дәстүрлі түрде «Сөзтаным» айдарына мақалалары шығып отырған. Ана тілі газетінің бір санында «**сызу**» сөзінің мәнін түсіндірген. Бүгінгі қолданысымызда сызықтар, сызу, сызылған парақтар секілді сөздер мен сөз тіркестері бар. «Сызу» сөзін түсінеміз. Алайда, оның түп төркінін білеміз бе? Р. Сыздық бұл сөздің этимологиясын өте керемет келтірген екен. Бүгінде бұл сөзді тек тек сызықтар салу мағынасында жұмсалса, бұрынғы кезде, әсіресе батырлар жырларында, сонау көне ескерткіштерде «жазу» мағынасында қолданған екен. Оған мынадай мысал келтіреді:

Мінезіңнен таба алмадым бұзығыңды,

Қаламменен хат таныған сызығыңды. («Қарабек батыр» жыры)

Мінген атым қызыл-ды,

Іс тағдырға сызылды. («Қобыланды батыр» жыры)

Сыз сөзі – түркі-моңғол тілдеріне ортақ сөз деп, басқа тілдерде де бұл тұлғаға ұқсас нұсқалары қолданылатынын көрсетеді. Мысалы, саха, якут тілдерінде *суруй* – жазу деген мағынада, чуваш тілінде жазу, сызу сөздерін білдіретін – *сыр* деген сөз қолданылған. Моңғол тілінде сызу, сурет

салу мағынасын білдіретін *зурах* сөзі бар. Ғалымның топшылауынша, ерте замандарда тасқа сөздер қашалып, сызылып жазылатын болғасын, «сызу» сөзі жазу сөзінің орнына қолданылса керек [11]. Жазу сөзі «Тәңірдің басқа жазуы» сөзінен пайда болса керек. Бұл жерде қашалып жазылатын ештеңе жоқ, сол себептен жазу сөзінің түп төркіні жайылу сөзімен де байланысы бар. Оған дәлел *нан жазу* деген тіркес бар, оған вариант есебінде *нан жаю* тұлғасы да кездеседі. А.Салқынбай еңбегінде «жаз» сөзінің бірнеше семантикасын көрсеткен:

Жаз – белгілі нысанды жаймалау, тегістеу семасы;
қимылдық мағына;

Жаз – жаймаланған, тегістелген нысанның атауы;
жазық жер, тегіс жер; заттық мағына;

Жаз – белгілі ойдың, пікірдің нысан бетіне түсірілуі,
жазылуы; қимылдық мағына;

Жаз – мезгіл атауы; табиғаттың жазылуы, жайылу
семасы; заттық мағына;

Жаз – ырзық, несібе бұйыру; Алланың жазуы, тағдыр
мағынасы; заттық мағына;

Жаз – аурудан, дерттен арылу, жазылу; қимылдық
мағына;

Жаз – кінәлі, айыпты саналу; қимылдық мағына.

Оның ішіндегі ең негізгі, өзек семасы – белгілі құбылыстың не заттың белгілі нысан ретінде жайылуы, жазылуы [12, 314].

Бүріншік сөзін ғалым «Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар» еңбегінде талдап көрсетеді. «Едіге батыр» жырының Шоқан нұсқасында бұл сөз кездескен. Бүріншік сөзін бір қарап қандай мағынада жұмсалатынын аңғармағанымызбен, ғалым контекст арқылы оңай түсінуге болатындығын айтады. Ол контексте әңгіме келін болып түскен жас келін туралы болғандығына қарап, оны қалыңдықтың келін болуының этнографиялық символы – басына ақ орамал салуы, яғни бүркенуі. Ақ бүріншік салу деген сөз – басын бүркеу, бүркену мағынасындағы сөз [13, 116-117]. Бүркенудің түбірі – бұру етістігінен шыққан, яғни

жабу. Біздің бүгінгі қолданысымызда орамалды бүріншік деп атау жоқ, алайда жамылғы деп атау бар, жаулық деп атау бар. Жаулық пен жамылғының түбірі – жап, жабу, яғни ашық жерді жабу, бүркеу. *Жамылу, жабылу, жауып жібер, жап* деген қолданыстар бар. Бұл жерден б~п~м~у сәйкестіктерін байқауымызға болады. Мысалы, ақ матаға оранып алыпты, ақ матаға бүркеніп алыпты, ақ матаға жамылып алыпты деген сөздер қазіргі таңның өзінде қолданысымызда бар. Сонда, оранудан, яғни ораудан – орамал, бүркенуден, яғни бүркеуден – бүріншік, жамылудан, яғни жабудан – жаулық сөздері шыққан болуы керек деп топшылаймыз.

Алайда кейбір жергілікті аймақтарда «бүркеншік» деген сөз қолданылады екен, оның мағынасы да «бүріншікке» дәл сай келеді. Бүркеншік – келін болып түскенде қыздың басына бір түн салынатын орамал. Түркіменстан, Краснояр жеріндегі қазақтарда келін түскенде үлкен ақ орамалдан келіннің басына бір түк бүркеншік салатын салт бар екен [14, 321].

Шым-шытырық. Қазақ халқында белгілі бір нәрсенің немесе істің шегі болмай, шырғалаңға түсуін «шым-шытырық» деп атайды. Р. Сыздық «Сөздер сөйлейді» еңбегінде бұл сөздің алдыңғы тұлғасы «шым» сөзін талдайды. Бұл сөзді талдауда сонау Қашғари сөздігіндегі сөздермен байланыстырады: *чым ииг ет* – мүлде шикі ет, *чым өл тон* – әбден су болған киім. Сонда «шым» деген сөз – мүлде, аса, әбден деген мағынада жұмсалған [1, 180-181]. Бүгінгі күшейткіш үстеулердің қатарында (аса, өте, тым) қарастыруға болады. Ғалым бұл сөздің қазіргі қолданысы «тым» сөзіне жақын, тіпті тұлға жағынан ұқсас екенін көрсетеді. Енді ғалым К. Қайыржан өзінің «Сөз – сандық: Қазақтың көне сөздері» еңбегінде шым сөзіне мынадай түсінік берген: шым – сын есім мағыналы *тұтас әрі тығыз* деген сөз [7, 435]. Шым сөзінің тағы бір мағынасы – жердің жылдар бойы шөп тамырлары тұтасып өскен құйқалы қабаты. Бұл мысал «Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігінде» берілген. Шынымен де, бұл мағына да шытырық сөзінің мәніне тоғысады. Шытырық та – былығып, бас-аяғы араласқан, әбден бытысып кеткен зат немесе құбылыс. Шым секілді тұтасып, арасын ажырата

алмайтындай бытысып кеткен дүние дегенді ұқтырады.

Қорытынды

Әр сөз – әдеби тілдің бір бөлшегі. Оны танып-білу арқылы өткен кезеңдегі мұраларымызға жол саламыз. Бізге не үшін өткен тарихта, әдеби тіліміздің сонау бір түкпірінде қалған сөздерімізді танып-түсіну қажет? Әрине, тарихымыз бен әдебиетімізге енді жол салып, өзімізге еншілеп қол жеткізіп жатқанда, ескерткіштер тілін зерттеу арқылы ұлтымыздың тарих бойында сөгілген қалған жерлерін қайта бітеп, өз өткен жолымызды қалыпқа түсіру үшін. Елім деп, жерім деп ұрандаған ата-бабаларымызды анықтап, солардан қалған мұраларды жинақтап, жоғалтқандарымызды қайта түгендеу үшін қажет. Тағы да бұл бүгінгі ұлтымыз үшін, ұлттық негізіміз үшін, қазақтың бойында ағып жатқан ыстық қаны мен өн бойынан орын алған асқақ рухы үшін аса қажет.

Бүгінгі әдеби тіліміздің қалыптасуына қаншама дәуірлер кетті. Сол себепті, әдеби тілдің қалыптасуын тек бір жақты қарастыру жаңсақ тұжырым. Әр сөздің пайда болуында, жұмсалыуында өзіндік мағына бар. Сөз мағынасы да бір орында қатып тұрмақ емес. Заман барысында өзгереді, өзге реңкті мәнге ұшырайды. Ол мағынаны ажыратып-анықтауда Р. Сыздықтың өлшеусіз үлесі мен еңбегін көруімізге болады. Әдеби тіл тарихының зерттелуіне, оның бастауын анықтауда және өзегін ашуда зор үлес қосқан Рәбиға Сыздықтың еңбектері – тіл ғылымы үшін ғана емес, тіл мамандары үшін ғана емес, «тілім – діңгегім» дейтін барша қазақ баласы үшін таптырмас құрал.

Мақаламыз арқылы әдеби тіл тарихына қатысты Р. Сыздықтың этимологиялық зерттеулерін басқа да этимолог ғалымдармен салыстырулар жасап, айырмашылықтары мен ортақ тұстарын көрсеттік әрі академиктің этимологиялық талдаулары, ғылыми пайымдары сараланды. Әр ғалымның сөз төркінін зерттеп-танудағы көзқарастары көрінеді. Бүгінгі қолданыстағы сөздеріміздің түпкі мәнін білу – сөздерді орынды жұмсау мен сөйлегенде не айтып тұрғанынды түсіну үшін маңызды.

«Тіл – алты-жеті қамал ішіндегі ең соңғы құлайтын қамал. Тіл құласа, оған қызмет еткен, сол бірге тілмен аталып келген халық та құриды», – дейді академик Рәбиға Сыздық. Сөз – бірден пайда болған дүние емес. Оның бүгінге дейін жетуіне қаншама ғасырлар, дәуірлер кетті, кезең-кезеңде өзгеріп отырды. Дәл бүгінгі қолданысымыздағы сөздердің байырғы қолданысы мүлдем бөлек те болуы мүмкін. Алайда бүгінгі сөздеріміз – сонау ғасырлар қойнауындағы сөздердің жұрнағы екенін ұмытпауымыз керек. Сөздердің түп төркінін, әдеби тіліміздің тарихын білу, зерттеу арқылы – халық боп жүріп өткен тарихымыз бен сөйлеп жүрген тілімізді, мөлдір қазына әдебиетіміз бен ешкімнен кем емес таза, мықты мәдениетімізді тереңірек ұғынатын боламыз. Өткен тарихы бұлыңғыр елдің – болашағы қараңғы демекші, іргетасымызды анықтау арқылы – еңсесі биік, шаңырағының тұғыры жоғары ел болуға жағдай жасайтынымызды естен шығармау керек. Сөз қадірін білейік, күдіретін түсінейік!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сыздық Р. С. Сөздер сөйлейді. Сөздердің қолдану тарихынан: қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. – Алматы : Ел-шежіре, 2014. – 410 б.
2. Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр. Қазақ тілі этимологиясының ғылыми-теориялық негіздері. 6-т. – Алматы: Сардар, 2014. – 239 б.
3. «Жау» сөзінің мағыналары // <https://sozdikqor.kz/search?q=жау>
4. Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз: сөз төркіні. – Алматы: Жалын, 1990. – 303 б.
5. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков : Общетюрк. и межтюрк. основы на гласные. - Москва : Наука, 1974. - 767 с.
6. Сыздық Р. С. Абай шығармаларының тілі. Лексикасы мен грамматикасы. – Алматы : Ел-шежіре, 2014. – 383 б.
7. Қайыржан К. Сөз – сандық: Қазақтың көне сөздері. – Алматы: Өнер, 2013. – 480 б.

8. Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы. 2017. – 658 б.
9. Сағындықұлы Б. Қазақ тілінің тарихы. Жаңа курс: лекциялар. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 141 б.
10. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1966. – 240 б.
11. Сыздық Р. Ғ. Сөзтаным №51. – Ана тілі газеті, №1-2, 2008.
12. Салқынбай А.Б. Қазақ тілі: сөздік құрам, сөзжасам. – Алматы : Қазақ ун-ті, 2016. – 389 б.
13. Сыздықова Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 272 бет.
14. Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2005. – 824 б.